

บทที่ 1

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับประเทศตะวันตกในรัตนโกสินทร์

การศึกษาความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในสมัยปฏิรูปพุทธศตวรรษที่ 25 ยังเป็นสิ่งท้าทายที่นักประวัติศาสตร์ให้ความสนใจ เพราะการเปลี่ยนแปลงในยุคนี้ได้ปรากฏผลกระทบมาจนถึงปัจจุบัน ปัจจัยทางเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหนึ่งที่เริ่มนำเข้ามาศึกษาตรวจสอบว่า มีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากน้อยเพียงไรต่อการปฏิรูปในพุทธศตวรรษที่ 25 และก่อนจะเข้าสู่ยุคปฏิรูปรัตนโกสินทร์ เป็นยุคโลกาภิวัตน์ที่จะค้นหาความเคลื่อนไหวที่ต่อเนื่องกัน ส่วนปัญหาว่าพลังผลักดันจากภายนอกหรือพลังผลักดันจากภายใน จะเป็นปัจจัยหลักในการเปลี่ยนแปลงสังคมนั้น คงยังไม่มีข้อยุติในงานวิจัยชิ้นนี้

การศึกษาความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศไทยกับประเทศตะวันตก เป็นเพียงจุดหนึ่งที่ต้องการหาคำตอบว่า พลังผลักดันทางเศรษฐกิจจากภายนอกโดยเฉพาะประเทศตะวันตกนั้น เป็นปัจจัยที่สำคัญเพียงไรต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของไทยในอดีต ในขณะที่เดียวกัน เชื้อแห่งความเปลี่ยนแปลง ที่สพัดยอยู่ในสังคมไทย¹ ย่อมไม่ใช่สิ่งจะได้รับการปฏิเสธจากงานวิจัยชิ้นนี้

การเข้าใจความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะทางด้านการค้ากับประเทศตะวันตก ในยุครัตนโกสินทร์ ย่อมเป็นปัจจัยนำไปสู่ความเข้าใจ กำเนิดและวิวัฒนาการของบริษัทต่างชาติในประเทศไทยในศตวรรษที่ 25 การเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมของกลุ่มบุคคลที่ทำการค้าในรูปของบริษัทซึ่งเป็นองค์กรหนึ่งในสังคมย่อมนำมาสู่ การคลี่คลายในหลาย ๆ ปัญหาในการเปลี่ยนแปลงสังคมไทย ในบทนี้จึงเน้นความสำคัญเฉพาะ

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกระแสกับบรรณกรรมรัตนโกสินทร์,
(พระนคร : สถาบันไทยคดีศึกษา, 2525) หน้า 2.

ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ทั้งในรูปการค้ากับต่างประเทศและการขยายตัวทางการค้า ในประเทศตะวันตกจนเกิดความสัมพันธ์กันในรูประบบของระบบทุนนิยม

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สภาพบ้านเมืองยังไม่เป็นที่เรียบร้อย สภาวะทางเศรษฐกิจของประเศยังไม่เป็นที่น่าพอใจ เพราะเป็นยุคที่กำลังก่อสร้าง ตัว จนรายจ่ายมากกว่ารายได้ในบางรัชกาล ทำให้รัฐบาลหันไปพึ่งรายได้จากการค้ากับต่างประเทศ เป็นสำคัญ ปริมาณสินค้าและราคาที่จะขายได้โดยส่วนใหญ่แล้วของป่าเป็นสินค้าอันดับนำหน้าและมีชื่อเสียง โดยเฉพาะไม้ผางและเครื่องเทศซึ่งเป็นสินค้าที่ได้มาจากการเกษตรส่วย สินค้าอื่นที่มีใช้ของป่า เช่น ข้าว ได้มีการส่งออกมานานแล้ว แต่ไม่มากนักเพราะยังเป็นสินค้าที่ถูกควบคุม จึงมิได้ก่อให้เกิดการขยายตัวหรือกระทบกระเทือนระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง¹

ถึงแม้จะมีการขยายตัวทางการค้ากับต่างประเทศมากขึ้นในสมัยนี้มากกว่าอยุธยาจริง แต่จนถึงกลางศตวรรษที่ 19 เศรษฐกิจไทยส่วนใหญ่ยังเป็นแบบพอยังชีพ การแบ่งงานกันทำและการผลิตเฉพาะอย่างยังไม่พัฒนา แต่ละครอบครัวผลิตของจำเป็นแทบทุกอย่างเอง² เศรษฐกิจหมู่บ้านซึ่งมีการเกษตรกรรมและหัตถกรรมเป็นรากฐาน มีบทบาทสำคัญในการผลิตมูลค่าส่วนเกินให้แก่สังคม การผลิตมีลักษณะหลากหลาย เช่น การทำนาทำไร่ ห่อผ้า ทำเครื่องมือเกษตรกรรมทำเครื่องปั้นดินเผา และการประมง ฯลฯ การผลิตมุ่งเพื่อการใช้สอยในชุมชน และมีส่วนเกินไว้จ่ายเป็นส่วยสาอากรบ้าง บางครั้งก็มีการผลิตเหลือไว้ค้าขายแลกเปลี่ยนกันแต่มีขอบเขตจำกัด การพัฒนาทางด้านเทคนิควิทยาจึงไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้³

¹ วิไลลักษณ์ เมธวรรัตน์, การค้าต่างประเทศกับลักษณะ : เศรษฐกิจไทย ในรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2525), หน้า 14.

² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910," เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์, 2524) หน้า 123

³ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทยในรอบ 200 ปี (เอกสารโรเนียว), หน้า 2 - 4.

การอุตสาหกรรมจะมีเฉพาะอุตสาหกรรมขนาดเล็กอยู่ในครัวเรือน ซึ่งมักเกิดจากความจำเป็นในการดำรงชีวิต และการรักสวยรักงามเมื่อมีเวลาว่างจากการถือกรรม¹

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโครงสร้างเศรษฐกิจโดยทั่วไป จะเป็นแบบเลี้ยงตัวเอง ก็ไม่ได้หมายความว่าทุกชุมชนจะเลี้ยงตัวเองได้โดยสมบูรณ์ เพราะสภาพดินฟ้าอากาศในแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกัน เช่นหมู่บ้านหนึ่งปลูกข้าวได้มากแต่ปลูกฝ้ายได้น้อย ส่วนอีกหมู่บ้านหนึ่งปลูกข้าวได้น้อยแต่ปลูกฝ้ายได้มาก เมื่อเป็นเช่นนี้สองหมู่บ้านนี้ก็ไม่มีอะไรเหมาะเท่าแลกเปลี่ยนข้าวและฝ้ายกัน² จึงทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแบบแลกเปลี่ยนภายในหมู่บ้านหรือระหว่างหมู่บ้าน เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม ปัจจัยที่สำคัญทางการผลิตได้แก่ที่ดิน แต่ประชาชนไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เพียงแต่มีสิทธิ์เช่าทำประโยชน์เท่านั้น เพราะที่ดินทั้งหมดเป็นกรรมสิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ กษัตริย์มีสิทธิ์ที่จะยกที่ดินให้ใครก็ได้ แม้จะมีประชาชนครอบครองที่ดินนั้นอยู่แล้วก็ตาม ดังพระอัยการเบ็ดเสร็จกฎหมายตราสามดวงได้กำหนดไว้ว่า "ในแคว้นแคว้นกรุงเทมหานครศรีอยุธยา มหาภคภพพรรัตนราชธานีบุรีรมย์ เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัวหากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่จะเป็นที่ราษฎรหามีได้"³ ซึ่งการไม่ได้กรรมสิทธิ์ในที่ดินและเกรงว่าเมื่อที่ดินได้ก็ร้างว่างหงและพัฒนาแล้วจะถูกยึดไปอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ประชาชนไม่มีการขยายที่ดิน เพาะปลูกและพัฒนาที่ดินของตนเอง

¹ รัตนวดี รัตนโกมล, "วิวัฒนาการและบทบาทธนาคารพาณิชย์ในประเทศไทย (พ.ศ. 2431 - 2488)" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524 หน้า 12.

² ชุนวิจิตรมาตรา, ประวัติการค้าไทย พิมพ์ครั้งที่ 4, (พระนคร : บำรุงสาส์น, 2516), หน้า 4.

³ กลุ่มศึกษาอิสระ, ฉีกหน้ากาสังคมไทย อ้างจาก พระอัยการเบ็ดเสร็จ มาตรา 12 กฎหมายตราสามดวง

ชีวิตความเป็นอยู่ของประชากรชาวไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ยังไม่มี การเปลี่ยนแปลงอะไรมากนัก จากความเป็นอยู่สมัยอยุธยาและธนบุรี เศรษฐกิจของประชาชนก็ไม่สู้กระเตื้องขึ้น¹ เพราะการขยายตัวทางการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งขยายตัวเพิ่มขึ้นในช่วงรัตนโกสินทร์ เป็นเพียงผลประโยชน์ในกลุ่มชนชั้น เจ้านาย ขุนนาง และชาวจีน

1. การค้าต่างประเทศรัตนโกสินทร์

การค้ากับต่างประเทศ เป็นแหล่งรายได้สำคัญของรัฐบาลในสมัยรัตนโกสินทร์ เพราะรัฐบาลสามารถขายผลิตภัณฑ์ที่เกณฑ์มาได้ออกเป็นเงินตรา โดยเฉพาะผลิตภัณฑ์ที่เป็นความต้องการของตลาด เช่น ยาง และของป่าอื่น ๆ สามารถทำกำไรได้ ร้อยเปอร์เซ็นต์จากราคาของ²

หลักฐานจำนวนมากที่เกี่ยวกับรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นถึงความเฟื่องฟูของการค้าต่างประเทศมีความสำคัญต่อการอยู่รอดของรัฐบาลรัตนโกสินทร์ซึ่งมากกว่ารัฐบาลใด ๆ ของอยุธยา เคยพึ่งพาการค้าต่างประเทศมาแล้ว³

วิธีการค้าต่างประเทศของไทยในรัตนโกสินทร์ ยังเป็นการค้าแบบผูกขาด โดยระบบพระคลังสินค้า ผู้มีบทบาททางการค้าของไทยสมัยนี้คือพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้ เพราะพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีพระราชอำนาจสิทธิ์ขาดในทุกด้านรวมทั้งด้านการค้าขาย จนมีคำกล่าวว่า "พระมหากษัตริย์เปรียบเสมือนพ่อค้ารายแรกในพระราชอาณาจักร"⁴

¹ วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า หน้า 45.

² เฮนรี เบอร์นี, เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1 แปลโดย สภาวิตรี สุวรรณสถิตย์ (พระนคร : กรมศิลปากร, 2514), หน้า 224.

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกรรมวิธี..., หน้า 69.

⁴ วราภรณ์ ทิวานนท์, "การค้าสำเภาของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น," วิธานนิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (2522), หน้า 37.

วิธีการค้าขายของพระเจ้าแผ่นดิน ผิดแปลกแตกต่างกับพ่อค้าสามัญทั่วไป โดยพระมหากษัตริย์ได้ใช้อำนาจให้เป็นประโยชน์แก่การค้าอย่างเต็มที่ด้วยการผูกขาดสินค้าพื้นเมืองบางอย่างซึ่งชายคีมักกำไรมาก ซึ่งเรียกสินค้าผูกขาดนี้ว่า "สิ่งของต้องห้าม" คือห้ามมิให้ราษฎรขายแก่พ่อค้าต่างประเทศ พระองค์มีสิทธิ์ขายแต่ผู้เดียว¹

สินค้าพื้นเมืองที่ขายไปต่างประเทศนั้น พระเจ้าแผ่นดินได้มาเปล่า ๆ เกือบทุกอย่าง โดยเกณฑ์ให้เมืองต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักรส่งเข้ามาถวายทุกปี เรียกว่า "เกณฑ์ให้ส่งส่วย" เช่น นครศรีธรรมราชต้องส่งต้นเงินคันทอง นอระมาด งาม้าง ตีบูก ปีกนก และดินประสิว²

เนื่องจากการค้าต่างประเทศมีอุปสรรคและเสี่ยงภัยนานปีการ อาทิ เรือแตก เรือจม ถูกโจรสลัดปล้น หรือแม้แต่การถูกกีดกัน ขูขริศ ช่มเหง จากเจ้าพนักงานในเมืองต่างประเทศ ผู้ที่จะกำเนการค้าในต้นรัตนโกสินทร์ จึงมีแต่พระเจ้าแผ่นดิน เจ้านาย และขุนนางผู้มีอิทธิพลยิ่งใหญ่กับพ่อค้าต่างค้าวที่มีทุนรอนมากเท่านั้น ราษฎรคนไทยทั้งหลายนั้นทำงานนี้ไม่ได้อย่างแน่นอน³ เนื่องจากไม่มีทุนรอน ฉะนั้นการค้าต่างประเทศต้นรัตนโกสินทร์จึงเป็นการค้าในราชสำนักเป็นส่วนใหญ่ ประเทศคู่ค้าที่สำคัญได้แก่ ประเทศจีน อินเดีย ชวา มลายู ประเทศทางตะวันตก เช่น อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ปอร์ตุเกส ฮอลันดา และประเทศอาณานิคมของตะวันตก

1.1 การค้ากับประเทศในแถบเอเชีย

จะกล่าวถึงเฉพาะจีน และประเทศอินโดจีนเท่านั้น เนื่องจากประเทศในเอเชียที่เป็นคู่ค้าสำคัญกับไทย เช่น ชวา มลายู อินเดีย ตกเป็นอาณานิคมของฮอลันดาและอังกฤษซึ่งจะไม่นำเสนอต่อไป ส่วนญี่ปุ่นมีการค้าติดต่อกับไทยน้อยมาก จึงไม่นำเสนอ

¹ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 ตอน 2 ก้าน
เศรษฐกิจ (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2522) หน้า 44-45

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 45.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

การค้ากับประเทศจีน

การค้าระหว่างไทยกับจีนคงมีมาช้านาน เมื่อไทยได้เริ่มก่อตั้งอาณาจักรสุโขทัยใหม่ ๆ เพื่อที่จะรักษาอำนาจการปกครองของตนไว้ พระมหากษัตริย์สุโขทัยได้หาทางออกด้วยการส่งเครื่องราชบรรณาการ หรือ "จิ้มก้อง" ไปถวายจักรพรรดิจีนที่กรุงปักกิ่งหลายครั้ง การส่งคณะทูตไปยังประเทศจีนมิได้มีผล เพียงแต่ให้เกิดการกระชับสัมพันธอันดีระหว่างรัฐกับรัฐเท่านั้น หากแต่ยังทำให้เกิดการค้าระบบบรรณาการระหว่างรัฐทั้งสองอีกด้วย¹ ภายใต้ระบบบรรณาการนี้คณะทูตได้รับอนุญาตให้มีสิทธิซื้อขายสินค้า และได้รับสิทธิต่าง ๆ เช่น ไม่ต้องเสียภาษี นอกจากนี้ยังได้รับการคุ้มครอง และอำนวยความสะดวก

ความเฟื่องฟูทางการค้าต่างประเทศ เริ่มในช่วงรัชกาลที่สอง ทั้งจำนวนเรือและปริมาณสินค้า ในช่วงทศวรรษ 2363 ครอเฟิร์ด ได้ประมาณการเรื่องการค้าระหว่างไทยกับเมืองขึ้นของอังกฤษในมลายู "ชวาและโคชินจีน"² ร.อ. เบอร์เน็ ได้รายงานการค้าระหว่างกรุงเทพฯ และเมืองท่าของจีนเท่าที่เขาได้เห็นว่าในแต่ละปี จะมีสำเภารวมระวางได้ประมาณ 30,000 ตัน ถูกส่งจากกรุงเทพฯ ไปเมืองจีน มีเรือใหญ่จากไหล่ล่าเข้าเทียบท่ากรุงเทพฯ ปีหนึ่งตั้งแต่ 20 - 45 ลำ และยังมีอีกตั้งแต่ 36 - 50 ลำจากเมืองกึ่งตั้ง และเมืองท่าอื่น ๆ ทางด้านตะวันออกของจีน³ การค้าระหว่างไทยและจีนได้กำไรสูงมาก ประมาณได้อาจน้อย 3 เท่า แม้เรือจะอับปางลำหนึ่งในสองลำที่ส่งไปค้าเมืองจีน ก็ยังได้กำไรอยู่⁴

¹สังสิต พิริยะรังสรรค์, ทุนนิยมขุนนางไทย (พ.ศ. 2475 - 2503)
(กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์, 2526) หน้า 21

²อัมมาร์ สยามวาลา, "การค้าระหว่างประเทศกับระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ (พ.ศ. 2363 - 2398)," ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ. 2484 (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527), หน้า 145.

³ขุนวิจิตรมาตรา, ประวัติการค้าไทย, หน้า 238.

⁴นิธิ เอียวศรีวงศ์, อ้างจาก Burney, 1911 : 80

ส่วนในรายงานของ ทรอเฟิร์ส ที่ปรากฏในประชุมพงศาวดาร ได้กล่าวว่า ในเวลาที่ทรอเฟิร์สเข้ามา เป็นเวลาฤดูหนาว ที่มีเรือสำเภา จอดอยู่ในแม่น้ำ ประมาณ 70 ลำ ขนาดบรรทุกได้ 1,600 ทอนขึ้นไป จนถึง 15,000 ทอน และสืบสวนได้ความว่าเป็นเรือหลวง 2 ลำ เป็นเรือเจ้านายและข้าราชการไทย ประมาณ 20 ลำ นอกจากนั้นเป็นเรือของพ่อค้า ทรอเฟิร์สได้สืบจำนวนเรือที่ไปค้าขายและจำนวนสินค้าลงไว้ในรายงานดังนี้

ไปค้าขายที่เมืองกิงคังปีหนึ่ง 8 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 87,000 ทอน
ไปค้าขายที่เมืองไหหลำ เรือขนาดย่อม 40 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 112,000 ทอน
ไปค้าขายที่เมืองฮกเกี้ยน เมืองเสฉง เมืองกวางหนำ 32 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 304,000ทอน¹ นอกจากนี้ทรอเฟิร์สยังได้รายงานเรือที่ไปค้าขายยังเมืองท่าอื่น ๆ ทั่วไควย เช่น เบเตเวีย มะละกา เกาะหมาก สิงคโปร์ ไซ่ง่อน และเมืองญวน ส่วนเรือจากหัวเมืองก็มีบ้าง เช่น จากเมืองนครศรีธรรมราช ไปค้าขายเมืองจีน 2 ลำ สินค้ารวมหนักประมาณ 4,000 ทอน²

การค้าขายกับจีนนั้น พ่อค้าจีนที่อาศัยอยู่เมืองไทยมักจะได้เปรียบรัฐบาลและคนไทย เพราะมีสิทธินำสินค้าไทยไปขายตามเมืองท่าในประเทศจีนได้ทุกเมือง ไม่ถูกจำกัดให้ขายที่เมืองกวางตุ้งเพียงแห่งเดียวเหมือนคนไทย เรือสำเภาที่ไปจากเมืองไทยมักจะเข้าเทียบท่าตามเมืองต่าง ๆ เหล่านี้ คือ กวางตุ้ง เคียงมุย จางลิ้ม ในมณฑลกวางตุ้ง เหนิงในมณฑลฮกเกี้ยน เลียงโผในมณฑลจีเกียง เซียงไฮ้และโฮจิ่วในมณฑลก้งหนำ กับเมืองท่าหลายเมืองในเกาะไหหลำ³

¹"เรื่องอังกฤษเข้ามาทำสัญญากับไทย," ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 55 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2473), หน้า 13 - 14.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 14.

³ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ. 2352 - 2453 ตอน 2 ..., หน้า 111.

รายการสินค้าที่ส่งไปขายเมืองจันทน์รัตนโกสินทร์ ที่ปรากฏในบัญชีของจีน นายเรือที่นำไปขายด้วยสำเภากลาง ในสมัยรัชกาลที่สอง มี ผ่าง ปลาช่อน เนื้อเพชรบุรี หวาย ตะคา หนังกระบือ เปลือกปะโลง ลูกกระวาน หมากผา หนังกวาง สมอ หังงา ไม้คำ ตีบูก และงาช้าง¹

ในรายงานดังกล่าวข้างต้น สอดคล้องกับรายงานการเก็บภาษีสินค้าซึ่งนายจอห์น ครอบิเร็ค ได้รายงานไว้คือ ไม้ผ่าง ไม้หอม งาช้าง ครั่ง น้ำตาล เปลือก เนื้อแห้ง ปลาช่อน กุ้งแห้ง หนังกวาง พริกไทย หมาก เปลือกปะโลง ชนบกยง หนังกวางกระเบน หนังกวาง ชนบกยง กระดุกข้าง หนังกวาง หูลาม รังนก และฝ้ายไม่มีเมล็ด²

ในรัชกาลที่ 3 เบอริ่ง ได้กล่าวถึงสินค้าออกที่ส่งไปขายตามเมืองต่าง ๆ มี นอแรก ขายไค้ในประเทศจีน นอกจากนี้มีพริกไทย หนังกวาง หนังกวาง กระวาน ซึ่งมีอยู่ 3 ชนิด ขายให้เงินทั้งหมด³ ในปลายรัชกาลที่ 3 ในหลักฐานของมัลลอคกล่าวถึงสินค้าของไทยไว้มากมายตรงกับรายงานของครอบิเร็ค แต่มีเพิ่มมาบ้างดังนี้ ฝ้ายดิบ ฝ้ายฝ้าย ตีบูกและเครื่องใช้ทำด้วยตีบูก ข้าว น้ำมันหมูและไขมัน กระวาน น้ำมันมะพร้าว รง และอื่น ๆ

จากหลักฐาน ใน รายการสินค้าส่งออกของประเทศไทย ยังส่งสินค้านามากอย่างโดยไม่จำกัดสินค้าเฉพาะอย่างดังเช่นช่วงหลังสัญญาบาวริง สินค้าออกส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าที่รัฐได้มาจากการเก็บส่วย นอกจากนี้สินค้าที่เกิดจากการผลิต ได้เริ่มมีการส่งออกบ้างแล้ว และบางอย่างมีจำนวนมากขึ้น แต่มูลค่าส่งออกยังไม่แน่นอน เช่น น้ำตาล

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกรรมสิทธิ์..., หน้า 76 - 77.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

³ เรื่องเดียวกัน,

⁴ เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดา, สภาพการค้าไทยรัตนโกสินทร์ (วิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2523), หน้า 71.

คืบถูก ชาว สำหรับข้าวซึ่งในประเทศไทยเป็นแหล่งผลิตรายใหญ่ที่สุดในแถบเอเชีย แต่ การค้าข้าวก็ขึ้นอยู่กับสภาวะภายในประเทศ ถ้าเหตุการณ์บ้านเมืองไม่สงบและฝนฟ้าไม่เอื้ออำนวย เกิดแห้งแล้งปีใด รัฐก็จะห้ามส่งข้าวออกนอกประเทศ ลักษณะการเช่นนี้ เป็นมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เพราะข้าวมีความสำคัญต่อความมั่นคงของประเทศไทย การส่งข้าวไปขายต่างประเทศตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา ตลาดสำคัญคือ จีน อินเดีย กล่าวไว้ว่า ใน พ.ศ. 2265 ว่า จักรพรรดิจีนทรงมีรับสั่งให้นำข้าวไปขายเมืองจีน จำนวน 300,000 หาบ และในปี พ.ศ. 2278 ไทยได้ส่งข้าวไปขายจีนมากกว่า 2,000 หาบ¹ สารสิน วีระพล ได้กล่าวยืนยันว่ารัฐบาลจีนส่งเสริมให้มีการนำข้าวจากไทยไปขายยังเมืองกวางตุ้งในปี พ.ศ. 2293 ประมาณหลายแสนหาบ² ในบันทึกของมัลลอค กล่าวว่าในปี พ.ศ. 2392 ไทยได้ส่งข้าวออกไปจีนประมาณ 200,000 หาบ ในจำนวนนี้คิดเป็นร้อยละ 2.7 ของสินค้าที่ส่งออกทั้งหมด ข้าวอยู่ในอันดับ 5 รองจากน้ำตาล ผ้าย โหมม และคืบถูก

การค้ากับจีน ประเทศไทยเป็นผู้ได้เปรียบดุลการค้ากับจีนตลอดมา ซึ่งทำให้จีนจำเป็นต้องมีดุลการค้าเกินดุลกับประเทศอื่น เพื่อมาชดเชยกับการขาดดุลการค้ากับไทย แต่เดิมจีนนับเป็นประเทศที่สะสมเงินที่ได้จากการค้าไว้มาก จากการได้เปรียบดุลการค้ากับโลก สถานการณ์เปลี่ยนไปเมื่อเงินนำฝิ่นเข้าเป็นจำนวนมากในทศวรรษ 2360 และกลับส่งแร่เงิน (silver) ออกแทน วิกฤติการณ์ในระบบเศรษฐกิจของจีนก่อให้เกิดผลเสียต่อการค้าระหว่างประเทศของจีน จึงทำให้การค้าของจีนลดลง³ กอปรกับในทศวรรษ 2370 ก็มีเหตุการณ์ไม่สงบและโจรสลัดอยู่ทั่วไปตลอดแนวฝั่งทะเลของจีน แม้แต่

¹James C. Ingram, Economic Change in Thailand (1850-1950). (California : Stanford University Press, 1955) p. 23

²Sarasin Viraphol, Tribute and Profit Sino-Siamese Trade 1652-1853. (Cambridge : Harvard University Press, 1977) pp.107-108

³ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 อ้างจาก D.E. Malloch, Siam : Some General Remarks on Its Production, p. 7

เรือของคณะทูตที่นำเครื่องราชบรรณาการไปถวาย ยังถูกโจรสลัดปล้นเมื่อปี 2397¹ ซึ่งอาจเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การค้าระหว่างจีนและไทยเริ่มซบเซาในระยะปลายรัชกาลที่ 3

ในการค้าระหว่างประเทศไทยกับจีนนั้น เป็นการค้าทางทะเลโดยใช้สำเภ เป็นพาหนะบรรทุกสินค้า ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีพ่อค้าจีน เข้ามาตั้งห้างร้านหรือบริษัท ในรูปแบบอย่างตะวันตก ชาวจีนที่เข้ามาทำมาหากินประกอบการค้าภายในส่วนใหญ่เป็น พ่อค้าคนกลางหรือนายหน้า ที่มีตั้งเป็นกิจการใหญ่ก็มีเล็กน้อย เช่น กิจการทำน้ำตาล เหมืองแร่ เป็นต้น

การค้ากับประเทศ กัมพูชาและเวียดนาม

การค้าขายระหว่างประเทศไทยกับประเทศ กัมพูชาและเวียดนามมีเส้นทาง 2 ทาง คือ ทางบกและทางทะเล แต่หลักฐานส่วนใหญ่ที่ปรากฏ จะเป็นการค้าทางทะเลเป็นส่วนใหญ่ การค้าทางทะเลกับประเทศทั้งสองเป็นการค้าโดยอาศัยเรือสำเภา เช่นเดียวกับการค้ากับจีน เพราะการค้าสำเภาของไทยในแถบเอเชียมีได้มีวงจำกัด เฉพาะค้ากับจีนเท่านั้น แต่ยังคงค้ากับเมืองต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น กัมพูชา เวียดนาม หมู่เกาะอินเดียนตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งเมืองท่าต่าง ๆ ในแหลมมลายูด้วย²

เนื่องจากกัมพูชาเป็นเมืองขึ้นของไทยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา การค้าในระยะที่เป็นเมืองขึ้นก็คงอยู่ในลักษณะข้ากับเจ้า บ่าวกับนาย มากกว่า แต่มีบางช่วงที่กัมพูชาเป็นอิสระโดยหันไปพึ่งญวนบ้าง ก็จะทำให้การค้าซบเซาลงไป ตั้งในสมัยรัชกาลที่ 2

¹ อัมมาร์ สยามวาลา, "การค้าระหว่างประเทศกับระบบเศรษฐกิจ...", หน้า 157.

² อัญชลี สุสายัณห์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาค วิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า 162.

ไทยสามารถแผ่อาณาเขตเข้าไปครอบคลุมดินแดนที่เป็นของกัมพูชามากมายหมื่นตารางกิโลเมตร แม้ลึกเข้าไปจนถึงทะเลสาบ อาจจะด้วยเสียดายดินแดนส่วนนี้ ทำให้รัฐบาลกัมพูชาหันไปพึ่งญวน และทางรัฐบาลเวียดนามก็ไม่รับรองที่จะให้ความคุ้มครองแก่ผู้สยบต่อความยิ่งใหญ่ของตน¹ จึงทำให้การค้าในช่วงรัชกาลที่ 2 ระหว่างไทยกับกัมพูชาตกต่ำลงมาก แต่ก็ไม่ถึงกับสูญสิ้นไปอย่างการค้าชายกับพม่า²

เมืองท่าที่เรือสำเภาไทยไปติดต่อกับค้าขายด้วยทางกัมพูชามีหลายเมือง ได้แก่ กำปงโสม บันทายมาศ เตกเซีย และชะเมา ตามหลักฐานของ จอห์น ครอเฟิร์ต คุก กล่าวถึงสินค้าที่ไทยนำไปขายส่วนใหญ่เป็นผลิตรายของจีน ของฝรั่งและของแขก ส่วนสินค้าที่ไทยซื้อกลับมามี รง กระวาน งาช้าง หนังสัตว์ เขาสัตว์ เนื้อกวางแห้ง และปลาเค็ม ซึ่งเป็นสินค้าที่ไทยนำไปขายต่อในเมืองจีน³

สำหรับการค้ากับประเทศเวียดนาม ในช่วงที่เวียดนามปลอดจากสงครามกลางเมือง การค้าระหว่างไทยกับเวียดนามก็จะคึกคัก สินค้าที่เวียดนามพึ่งไทยส่วนใหญ่เป็นพวกธัญญาหาร เช่น ข้าว⁴ นอกจากนี้ก็มีสินค้าพวกอื่น ๆ เช่น เหล็กก้อน กะทะเหล็ก ยาสูบ ผืน สินค้าของฝรั่งและจีน ส่วนสินค้าที่ไทยซื้อจากเวียดนามมีเครื่องสานสำหรับทำถุงและใบเรือ โหมดยิบและผ้าไหม⁵ เรือสินค้าที่ไปจากไทยเป็นเรือขนาดเล็กจำนวนสำเภาที่ไปจากไทยยังเมืองท่าต่าง ๆ ของกัมพูชาและเวียดนาม รวมกันปีละประมาณ 20 - 50 ลำ⁶ เมืองท่าที่เรือสำเภาไทยไปค้าขายด้วยมี ไซ่ง่อน ไผ่โพ

¹ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352 - 2453 ตอน 2..., หน้า 116 - 117.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 116.

³ ชัย เรื่องศิลป์, อ้างใน John Crawford, p. 414

⁴ วราภรณ์ ทินานนท์, "การค้าสำเภาของไทย," หน้า 48.

⁵ ชัย เรื่องศิลป์, "ประวัติศาสตร์ไทย...", หน้า 116.

⁶ ขุนวิจิตรมาตรา, ประวัติการค้าไทย, หน้า 329.

และเมืองเว้ การค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่างไทยกับเขาลงมาก โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ทั้งนี้เนื่องจากไทยกับเวียดนามมีข้อพิพาทกันบ่อยครั้ง อันเป็นเหตุมาจากกัมพูชา จนเป็นสาเหตุนำไปสู่สงครามระหว่างไทยกับเวียดนาม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

1.2 การค้ากับประเทศตะวันตก

การค้าระหว่างประเทศไทยกับประเทศตะวันตกโดยตรง ในยุครัตนโกสินทร์ยังมีน้อยมาก การค้ากับประเทศตะวันตกส่วนใหญ่เป็นการค้ากับตะวันตกที่เข้ามาดำเนินกิจการค้าอยู่ในอาณานิคมของตน เช่น การค้ากับเมืองท่าในแหลมมลายู อินเดียของอังกฤษ มะละกา ปัตตาเวียของฮอลันดา ในระยะแรกของการค้าในรัตนโกสินทร์ ไทยยังมีความหวาดระแวงมหาอำนาจตะวันตกมาก ดังในรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักต่อคำเตือนพวกจีนที่เตือนให้ "ชาวไทยระมัดระวังชาวอังกฤษให้ดี เพราะพวกนี้จะใช้อุบายหวานล่อม เอาการค้าข่มมาบังหน้าแล้วก็จะขูดรีดโรงงานอุตสาหกรรม ในที่สุดก็จะหาโอกาสยึดครองเอาบ้านเมือง วิธีการเหล่านี้กระทำมาแล้วในอินเดีย"¹ แต่ถึงอย่างไรประเทศไทยก็มีความจำเป็นต้องเปิดประตูทำการค้ากับประเทศตะวันตกเรื่อยมา ประเทศคู่ค้าที่สำคัญในยุครัตนโกสินทร์ ได้แก่ อังกฤษ ฮอลันดา สหรัฐอเมริกา โปรตุเกส วิธีการค้าที่กระทำก็คือ การค้าทางทะเล โดยอาศัยเรือกำปั่นหรือสำเภา แวะตามเมืองท่าสำคัญของแต่ละฝ่าย

การค้ากับอังกฤษและอาณานิคมของอังกฤษ

อังกฤษกับไทยค้าขายกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาใน พ.ศ. 2155 โดยบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษตั้งห้างค้าขาย ค้าขายในกรุงศรีอยุธยา แต่การค้าของอังกฤษไม่ประสบผลสำเร็จ ได้เลิกห่างไป และกลับมาตั้งอีกครั้งในสมัยพระนารายณ์ และเมื่อ

¹ วอลเตอร์ เอฟ เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต, หน้า 237.

² เรื่องเดียวกัน,

เปลี่ยนแผ่นดินพระนารายณ์ กิจการของชาวตะวันตกได้หยุดลง มีหลักฐานปรากฏอีกครั้งว่ามีเรืออังกฤษเข้ามาค้าขายอีกใน พ.ศ. 2308 และได้ช่วยไทยรบพม่าด้วย แต่ไม่สามารถเอาชนะชาติ¹

ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี การค้าระหว่างไทยกับอังกฤษมีบ้างเล็กน้อย โดยไทยขอซื้ออาวุธกับอังกฤษ โดยผ่านกัปตันฟรานซิส ไลท์ มีข้อสันนิษฐานว่าอาวุธที่ฟรานซิส ไลท์ ขายให้กับรัฐบาลไทยนั้น เป็นการขายแบบลับ ๆ เพราะบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมีข้อห้ามขายปืนแก่ประเทศในคาบสมุทรอินโดจีน²

ในปี พ.ศ. 2329 ซึ่งตรงกับแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ ได้ส่งคนเข้ามาตั้งอาณานิคมที่เกาะหมากหรือปิ้ง โดยตั้งให้ฟรานซิส ไลท์ เป็นเจ้าเมือง ฝ่ายไทยก็สามารถทำการขัดขวางได้ ปัญหาที่ปิ้งยังไม่ยุติ ชาวอังกฤษที่เกาะหมากยังอยู่ให้บริษัท ยึดเกาะกลางเป็นอาณานิคมแห่งที่สอง แต่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมีดินแดนที่ต้องควบคุมกว้างขวางมากในอนุทวีป ทั้งรพูนกับโปรตุเกส ฮอลันดา บ่อยครั้งไม่มีกำลังและเงินทองพอจะรพูนกับไทย จึงไม่อนุมัติให้ยึดเกาะกลาง³ การค้าในสมัยรัชกาลที่หนึ่งระหว่างไทยกับอังกฤษ จึงมีไม่มากนัก ที่มีส่วนใหญ่เป็นการค้าขายกับเมืองประเทศราชทางภาคใต้ของไทย

การค้าระหว่างไทยกับอังกฤษเริ่มคึกคักและเพิ่มปริมาณขึ้นมากในช่วงรัชกาลที่สอง นับแต่บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษมาตั้งอาณานิคมแห่งใหม่ที่เกาะสิงคโปร์ ในปลายปี พ.ศ. 2361 ซึ่งไทยเรียกอาณานิคมแห่งใหม่นี้ว่า "เมืองใหม่"⁴ เมืองท่า

¹ เรื่องเดียวกัน,

² ชัย เรื่องศิลป์, "ประวัติศาสตร์ไทย...", หน้า 13.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 114.

ที่สำคัญของอังกฤษในทศวรรษ 2363 ได้แก่ สิงคโปร์ ปีนัง มะละกา¹ มูลค่าการค้าระหว่างประเทศกับเมืองท่าอาณานิคมของอังกฤษ ไทยส่งสินค้าไปขายกว่าหนึ่งล้านรูปี (ดูรายละเอียดในตารางที่ 1)

เดิมเมืองท่าที่ไทยไปค้าขายมากที่สุดกับอังกฤษ ได้แก่ เมืองป็นัง แต่ในระยะหลังปี พ.ศ. 2361 เป็นต้นมา ไทยเริ่มไปค้าขายยังเมืองท่าสิงคโปร์มากขึ้น เพราะสินค้าที่ไทยต้องการที่ป็นังเคยมี สิงคโปร์ก็มีด้วย เพราะสิงคโปร์เป็นเมืองท่าที่อยู่ในทำเลที่เหมาะสมและเป็นศูนย์กลางระหว่างเมืองท่าสำคัญในเอเชียอาคเนย์ จึงมักมีเรือสำเภานาคขนาดใหญ่ของประเทศไทยไปเทียบท่าอยู่เสมอ ดังรายงานของ จอห์น ครอเพิร์ด ซึ่งเป็นเจ้าเมืองสิงคโปร์ได้กล่าวไว้ว่า ใน พ.ศ. 2363 มีเรือสำเภานาคใหญ่ที่สุดของไทยไปเทียบที่สิงคโปร์ สินค้าในเรือทั้งหมดราคาประมาณ 16,711 เหรียญ สเปน ที่สำคัญคือ น้ำตาลทรายละเอียดและอย่างหยาบมูลค่า 8,987 เหรียญ ฝรั่งราคา 1,950 เหรียญ ข้าวสารราคา 3,135 เหรียญ น้ำมันมะพร้าว 849 เหรียญ สินค้าอื่น ๆ มี แพร่น้ำกึ่ง 600 เหรียญ เกลือราคา 540 เหรียญ ยาสูบ 400 เหรียญ ปลาเค็ม 250 เหรียญ²

¹ มะละกาเดิมเป็นอาณานิคมของฮอลันดา ครั้นพออังกฤษทำสงครามชนะพระเจ้าเนโปเลียนที่ 1 แห่งฝรั่งเศส จึงได้ยึดเมืองมะละกาไว้ด้วย และได้มอบคืนแก่ฮอลันดาภายหลัง

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 115.

ตารางที่ 1

การค้าระหว่างไทยกับป็นัง มะละกา และสิงคโปร์ ระหว่าง พ.ศ. 2463-2498

สินค้าออก (ค่าเป็นเงินรูป)	น้ำตาล	370,242
	ข้าวสารและข้าวเปลือก	116,185
	ยาสูบ	139,493
	เครื่อง	77,208
	ไม้ฝาง	73,633
	เกลือ	68,647
	คิงุก	176,804
	รวม	<u>1,128,785</u>
สินค้าเข้า	สิ่งทอประเภทต่าง ๆ	425,603
	ฝิ่น	141,151
	อื่น ๆ	<u>131,585</u>
	รวม	<u>699,339</u>
	ไทยได้เปรียบดุลการค้า	<u>429,446</u>

ที่มา : อัมมาร์ สยามวาลา, "การค้าระหว่างประเทศกับระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ (2363 - 2398)," อ้างจาก Report of The Trade of the 3 Settlements, Prince of Wales Island, Singopore and Malacca, "The Burney Papers Vol 111, Pt 1, pp. 187-189

การค้าระหว่างไทยกับสิงคโปร์ได้ทวีจำนวนขึ้นมาก และมีมูลค่าหลายแสน
เหรียญดอลลาร์ ในสมัยรัชกาลที่สาม (ดูรายละเอียดจากตารางที่ ...)

ตารางที่ 2

การค้าระหว่างไทย - สิงคโปร์ (ค่าเป็นดอลลาร์)

	สินค้าเข้าสู่สยาม	สินค้าออกจากสยาม
ปี 2369 - 2373	207,825	250,786
ปี 2374 - 2378	192,579	206,478
ปี 2379 - 2383	303,154	315,891
ปี 2384 - 2386	299,766	279,695

ที่มา : อัมมาร์ สยามวาลา, "การค้าระหว่างประเทศ...", อ้างจาก
Report of The Trade of the 3 Settlements...,
pp. 187-189

การค้าระหว่างไทย สิงคโปร์ ปีนัง และมะละกา มองได้เป็นสองแง่ คือ
ประการแรกเพื่อป้อนสรรพอาหารให้แก่เมืองเหล่านี้ซึ่งขาดแคลนอาหารเป็นประจำ
อีกประการหนึ่ง เพื่อค้าขายกับบริษัทการค้าของอังกฤษในอินเดีย¹

บริษัทการค้าของอังกฤษที่มีอำนาจมากในอินเดีย และมีอำนาจจัดการค้าใน
อาณานิคม และประเทศข้างเคียง แถบมหาสมุทรอินเดียและเอเชียอาคเนย์ ได้แก่
บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษ (British East India Co.) ซึ่งในเอกสาร
ของอังกฤษเรียกว่า "The honorable East India Company" บริษัทนี้ได้รับมอบ
อำนาจจากพระนางเจ้าอลิซาเบท (ที่ 1) ซึ่งตรงกับรัชสมัยพระนเรศวร เป็นบริษัทที่

¹ อัมมาร์ สยามวาลา, "การค้าระหว่างประเทศ...", หน้า 146.

มีประวัติศาสตร์ การค้าและการ เมืองที่ยาวนานกว่า 250 ปี¹

เนื่องจากบริษัทรับผูกขาดการค้าชาวยุโรปในมือแต่ผู้เดียว คนอังกฤษอื่นใด
ซึ่งมิได้รับฉันทานุมัติจากบริษัทหามีสิทธิการค้าขายในโลกภาคพื้นเอเชียได้ไม่ ถ้าใครซัดขึ้น
ทำก็จะถูกคุมขังและลงโทษเป็นความอาชญา เนื่องจากรากฐานบริษัทนี้ตั้งอยู่บนการค้า
แบบผูกขาด ต่อมาในปี พ.ศ. 2377 ประชาชนชาวอังกฤษได้เรียกร้องขอให้รัฐ
สภายุบเลิกเสีย และเป็นผลสำเร็จ การค้าของอังกฤษกับไทยจึงได้เปลี่ยนโฉมหน้าจาก
การค้ากับบริษัทเดี่ยว เป็นการค้าขายกับชาวอังกฤษและบริษัทอังกฤษมากขึ้น โดยเฉพาะ
ช่วงหลังสัญญาบาวริง

การเปลี่ยนแปลงทางการค้าที่สำคัญอย่างหนึ่งในยุครัตนโกสินทร์ก็คือ การ
ทำสัญญาทางไมตรีและการพาณิชย์กับอังกฤษในปี พ.ศ. 2369 ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามของ
สนธิสัญญาเบอร์นี นับเป็นสัญญาฉบับแรกที่ไทยทำกับประเทศยุโรปในสมัยรัตนโกสินทร์
โดยไทยต้องอนุญาตให้มีการติดต่อค้าขายโดยตรงระหว่างพ่อค้าไทยกับอังกฤษ โดยพ่อค้า
อังกฤษต้องปฏิบัติตามกฎหมายไทย เท่ากับเป็นการยกเลิกระบบการค้าผูกขาดซึ่งใช้ปฏิบัติ
มาตั้งแต่อยุธยา อย่างไรก็ตาม ก็นับว่าให้สิทธิที่ให้แก่อังกฤษชาติเดียวเท่านั้น และการค้ากับ
อังกฤษก็มีผลประโยชน์หลักของไทย นอกจากนี้เบอร์นียังยินยอมตามคำขอของเจ้าพระยา
พระคลังที่ว่า การซื้อขายของพ่อค้าอังกฤษจะทำให้เกิดข้อเมื่อแจ้งให้เจ้าพนักงานกรมพระคลัง
ได้ทราบก่อน² นอกจากอังกฤษแล้ว ในปี พ.ศ. 2375 ประเทศสหรัฐอเมริกาก็ได้ทำ
สัญญาทำนองเดียวกัน โดยมี เอ็ดมันด์ โรเบิร์ต เป็นราชทูตเข้ามา³

¹ดูรายละเอียดการก่อตั้งบริษัทและวิวัฒนาการได้ ใน ขจร สุขพานิช,
ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก, หน้า 106 - 109.

²อัญชลี สุสายัณห์, "สภาพทางเศรษฐกิจรัตนโกสินทร์," อ้างจาก ประชุม
พงศาวดาร ภาคที่ 33 "พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว," (พระนคร : คุรุสภา, 2510), หน้า 86.

³กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62 เล่มที่ 35 เรื่องทูตฝรั่งสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์

จากสัญญาเบอร์นี้ทำให้การค้าขายในคอนตันรัชกาลที่สาม ขยายตัวมากขึ้น และน้ำตาลครองความเป็นสินค้าออกอันดับหนึ่งมาตลอด ใน พ.ศ. 2385 มีรายงานว่า มีกำปั่นเข้าเทียบท่าเมืองกรุงเทพไม่น้อยกว่า 55 ลำ ส่วนใหญ่เป็นกำปั่นที่ชักธงอังกฤษ ในจำนวนนี้มี 9 ลำ ที่เข้าเทียบท่ากรุงเทพเป็นประจำทุกปี มาจากอังกฤษโดยตรง 3 - 4 ลำ นอกนั้นมาจากอมเบย์ สิงคโปร์หรือจีน

เนื่องจากระบบการค้าผูกขาดโดยพระคลังสินค้า ทำให้พระคลังสินค้าสามารถ กำหนดราคาสินค้าได้สูงตามต้องการและมีกำไรมาก เมื่อประเทศตะวันตกเรียกร้องให้ ทำการค้าเสรี ย่อมส่งผลกระทบต่อรายได้ของราชอาณาจักรด้วย และคงมีส่วนทำให้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจำเป็นต้องปฏิรูประบบการคลัง โปรดให้เก็บภาษี อากรประเภทใหม่ ๆ ถึง 38 ชนิด² พระราชพงศาวดารระบุว่า การเพิ่มภาษีคราวนี้ ทำให้ได้เงินมาใช้สอยมากขึ้น ทั้งได้เปลี่ยนแปลงวิธีการเก็บภาษีโดยใช้วิธีประมูล มี การตั้งเจ้าภาษีนายอากร และวิธีจัดเก็บภาษีนี้ได้ส่งผลกระทบต่อการค้ากับประเทศตะวันตกใน เวลาต่อมา จนทำให้ประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกาส่งราชทูตเข้ามาขอแก้ไข สนธิสัญญาทางการค้ากับไทยใหม่ในปลายรัชกาลที่สาม³

การที่ชาวตะวันตกต้องเสียภาษีปากเรือตามสนธิสัญญาเบอร์นี้นั้นไม่มีใครมีใครบ่น แต่ว่าชบวนการจัดเก็บภาษี มีการกลั่นแกล้งจนน่ารำคาญ⁴

บัลเลสตีเยร์ ราชทูตสหรัฐอเมริกาที่เข้ามาในปี พ.ศ. 2393 ได้อ้างปัญหาที่ กล่าวถึงเจ้าภาษีนายอากรว่า ในปี พ.ศ. 2381 เรือกำปั่นอเมริกันไม่สามารถซื้อน้ำตาล จากตลาดกรุงเทพฯ ได้อย่างที่เคยซื้อ เพราะน้ำตาลถูกผูกขาดโดยเจ้าภาษีและเจ้าภาษี

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกรรมสิทธิ์...", หน้า 27.

² คุรายละเอียดใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 361.

³ ราชทูตสหรัฐอเมริกา คือ บาลเลสตีเยร์ เข้ามาใน พ.ศ. 2393 ส่วนอังกฤษ ส่ง เซอร์ เจมส์ บรูค เข้ามาใน พ.ศ. 2367

⁴ อัมมาร์ สยามวาลา, "การค้าระหว่างประเทศ...", หน้า 148 - 152.

ตั้งราคาน้ำตาลไว้สูงมาก จึงต้องนำเรือออกไปซื้อที่ประเทศฟิลิปปินส์แทน¹

นายันเตอร์ซึ่งเข้ามาในปี พ.ศ. 2386 เขาได้ซื้อว่าการผูกขาดน้ำตาลได้ขยายมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2385 และในปี พ.ศ. 2387 เรืออังกฤษก็ประสบปัญหาการผูกขาดเช่นกัน

การค้ากับประเทศตะวันตกอื่น ๆ

ประเทศที่ทำการค้ากับไทยนอกจากอังกฤษแล้ว ยังมี ฮอลันดา และโปรตุเกส ซึ่งรัชกาลที่สอง ถึงกับทรงออกหนังสืออนุญาตให้เข้ามาค้าขายได้² แต่ไม่ปรากฏหลักฐานการค้าระหว่างไทยกับโปรตุเกสในรัชกาลต่อมา ส่วนอีกประเทศหนึ่งที่ทำการค้ากับไทยมาแต่โบราณ คือ ฮอลันดา เดิมไทยเรียกฮอลันดาว่า "วิลันดา" ฮอลันดาได้เข้ามาทำการค้าในแถบหมู่เกาะอินเดียนตะวันออก รวมทั้งชวา ฮอลันดาเป็นประเทศหนึ่งที่มีบทบาททางการค้าในเมืองไทยยิ่งกว่าชาติใด ๆ นับแต่สมัยพระเจ้าปราสาททอง แต่ฐานของบริษัทอินเดียตะวันออกของฮอลันดาเริ่มทรุดโทรมลงในสมัยอยุธยาตอนปลาย จนทางในกรุงศรีอยุธยาทำท่าจะไปไม่รอด และทางใต้หยุดทำการค้าอย่างสิ้นเชิงเมื่อพม่าเข้าตีไทยและฆ่านายห้างชาวฮอลันดาในคราวเสียกรุงครั้งที่ 2

ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี การค้าของฮอลันดาและไทยฟื้นตัวอีกครั้งหนึ่ง แต่ส่วนใหญ่เป็นการค้าอาวุธ และฮอลันดาก็สนองความต้องการของไทยไม่ได้เต็มที่นัก ไทยจึงหันไปพึ่งพ่อค้าอังกฤษบ้าง

ในรัชกาลที่หนึ่ง การค้าระหว่างไทยกับฮอลันดาซบเซาลงไป เนื่องจากเกิดการปฏิวัติใหญ่ในฝรั่งเศส และลูกหลานไปทั่วยุโรป จนในที่สุดฮอลันดาและเมืองขึ้นทั้งหมดตกอยู่ในความปกครองของฝรั่งเศส เมื่ออังกฤษมีชัยชนะต่อพระเจ้านโปเลียน ได้เข้ายึดครองเมืองขึ้นของฮอลันดาในแหลมมลายูด้วย เช่น มะละกา อังกฤษได้คืนเมืองเหล่านี้ในภายหลัง³

¹ เรื่องเดียวกัน,

² ชุนวิจิตรมาตรา, ประวัติการค้าไทย, หน้า 327.

³ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย..., หน้า 117 - 118.

จากรายงานของเซอร์ สแตมฟอร์ด แรฟเฟิล ชาวอังกฤษ ผู้ก่อตั้งเมืองสิงคโปร์และเป็นข้าหลวงใหญ่บริหารเมืองขึ้นของอังกฤษ ได้กล่าวถึงการค้าระหว่างไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ว่า การค้าระหว่างไทย ฮอลันดา เป็นไปด้วยดี สินค้าสำคัญมี น้ำตาลทรายและเกลือ แต่พอปลายรัชกาลกลับซบเซาลงอีก ซึ่งอาจมาจากสาเหตุการขาดหมายที่ฮอลันดากล่าวหาไทยว่าเล่นไม่ซื่อในการค้า¹ พอในรัชกาลที่สามของไทย เมืองขึ้นของฮอลันดาในบริเวณแหลมมลายูตกไปเป็นของอังกฤษ จึงทำให้การค้าระหว่างไทย ฮอลันดา ชาดหายไป

ส่วนการค้าระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา นั้น เป็นลักษณะการค้าเรือกำปั่น สหรัฐอเมริกาเดินทางเข้ามาทำการค้ากับท่าเรือกรุงเทพฯ เป็นครั้งคราว ซึ่งมีการค้ากันไม่มากนัก สินค้าที่เรือกำปั่นของสหรัฐอเมริกาต้องการ ได้แก่ น้ำตาล การค้าระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกาได้หยุดลงอย่างสิ้นเชิงเมื่อปี พ.ศ. 2381 และมาเริ่มใหม่อีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 2² สาเหตุที่การค้าระหว่างพ่อค้าอเมริกันกับไทยจะยุติลง เนื่องจากในปี พ.ศ. 2381 มีพ่อค้าชาวอเมริกันเข้ามาซื้อน้ำตาลทรายในกรุงเทพฯ แต่เนื่องจากราคาน้ำตาลแพงเกินไป จึงตกลงกันไม่ได้ สาเหตุน้ำตาลแพงทางพ่อค้าอเมริกันกล่าวหาว่า เป็นเพราะเจ้าภาษีนํ้าตาลตั้งราคาแพงมาก ผู้ทำนํ้าตาลทรายมีอาจจะขายผิดคำสั่งเจ้าภาษี³ จากนั้นตลาดการค้านํ้าตาลของไทยก็ซบเซาลง รวมทั้งเมืองอาณานิคมของอังกฤษได้ประสบผลสำเร็จในการผลิตนํ้าตาลมากขึ้น

1.3 บริษัทชาวตะวันตกคนรักคนโกสินทร์

บริษัท ห้างร้าน ในประเทศไทย ก่อนสนธิสัญญาบาวริงมีไม่มากนัก โรงงานที่สำคัญในช่วงสมัยนี้ ได้แก่ โรงงานทำนํ้าตาล จากหลักฐานของครอเฟิร์ด กล่าวว่า โรงงานทำนํ้าตาลทรายชาวฝรั่งตั้งโรงงานก่อนหน้าเขาเข้ามากรุงเทพฯ เพียง

¹ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย..., หน้า 117 - 118.

² อัมมาร์ สยามวาลา, การค้าระหว่างประเทศ..., หน้า 146.

³ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย..., หน้า 161.

สิบปีเศษ¹ จึงน่าจะเชื่อว่าโรงงานน้ำตาลทรายโรงแรกมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่สอง เดิมก่อนหน้านั้นก็มีโรงงานน้ำตาลเช่นกัน คงจะเป็นโรงงานทำน้ำตาลกรวด

สังฆราชปาลเลกัวส์ ดูเหมือนจะเป็นบุคคลใบร้ายละเอียดการทำน้ำตาลไว้มากกว่าคนอื่น ๆ ใน พ.ศ. 2381 สังฆราชปาลเลกัวส์ กล่าวว่า โรงหีบแถบเมืองฉะเชิงเทราไม่มีต่ำกว่า 20 โรง เจ้าของล้วนเป็นชาวจีนทั้งสิ้น โรงหีบแห่งหนึ่งมีคนงานประมาณ 200 คน ที่นครไชยศรีมีโรงหีบไม่ต่ำกว่า 30 โรง แต่ละโรงมีกุลีจีนประมาณ 200 - 300 คน²

ส่วนร้านค้าขึ้นคงยังมีไม่มากนัก เพราะภาษีร้านค้าซึ่งเก็บได้ในสมัยรัชกาลที่สอง มีจำนวนเพียง 64,000 บาท จากร้านค้าในกรุงเทพฯ ส่วนหัวเมืองนั้นคำนวณรวมกับค่าอากรบ่อนเบี้ย และอากรสุรา จึงแยกไม่ได้ว่ามีร้านค้าเท่าไร ส่วนอัตราภาษีร้านค้าขึ้น ครอเฟิร์ดกล่าวว่า รัฐบาลได้เก็บภาษีร้านค้าจากร้านชายข้าวบิลละ 2 บาท ร้านชายผ้า 4 บาท ร้านชายปลา 6 สลึง ร้านชายใบชาสูบ ชายหมากชายหลู 6 สลึง เก็บจากเรือบรรทุกสินค้าเร่ขาย ล่าละ 2 บาท³

ร้านค้าส่วนใหญ่เป็นของชาวจีน มีบริษัทของชาวจีนที่เข้ามาอยู่ในไทยเริ่มเข้ามาทำกิจการเหมืองแร่ในภาคใต้หลายแห่งในสมัยรัชกาลที่สาม เช่นที่ กลาง ไชยา ชุมพร ราชบุรี และปากแพรก⁴

นอกจากการทำเหมืองคึกแล้ว ชาวจีนยังเข้ามาตั้งโรงงานถลุงเหล็ก สังฆราชปาลเลกัวส์ อ้างว่า ใน พ.ศ. 2377 มีคนจีนตั้งเตาหลอมเหล็กขึ้นถึง 12 เตา

¹จอห์น ครอเฟิร์ด เป็นทูตเข้ามาขอหาสนธิสัญญาทางการค้ากับไทยใน พ.ศ. 2365 โดย มาร์ควิส เดสคิงส์ ผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดียเป็นผู้แต่งตั้งให้เข้ามาเป็นครั้งแรก แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ

²นิธิ เอียวศรีวงศ์, อ้างจาก ปาลเลกัวส์, 2506 : 74 - 75.

³ชัย เรื่องศิลป์, อ้างจาก John Crawford หน้า 379.

⁴นิธิ เอียวศรีวงศ์, อ้างจาก ปาลเลกัวส์ 2506 : หน้า 111.

ที่หาสูง และบางแห่งพบว่ามียางถึง 500 - 600 คน ทำงานทั้งกลางวันและกลางคืน¹

บริษัทชาวตะวันตกบริษัทแรกในสมัยรัตนโกสินทร์ บริษัทการค้าที่เข้ามาก่อตั้งในประเทศไทยอย่างมั่นคง ในสมัยรัตนโกสินทร์ครั้งแรก ได้แก่ บริษัทของนายฮันเตอร์ ที่คนไทยเรียก หันแตร โรเบิร์ต ฮันเตอร์ ถูกฝากมาโดยจอห์น ครอเฟิร์ด ซึ่งเป็นเจ้าเมืองสิงคโปร์ โดยเข้ามาครั้งแรกกับเรือ "แวน นอน" เมื่อปลายเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2367 (1824) ฮันเตอร์เป็นปีแรกในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้มารวมทุนกับนายมอร์แกน² ตั้งห้างขึ้นที่กุฎจีน ชื่อ "ห้างมอร์แกนและฮันเตอร์" จึงนับได้ว่าบริษัทนี้เป็นบริษัทแรกซึ่งตั้งในรัชกาลที่สาม และบริษัทบอร์เนียวเป็นบริษัทที่สองซึ่งตั้งขึ้นในรัชกาลที่สี่

นายฮันเตอร์ ค้าขายในประเทศไทยเรื่อยมาจนได้รับบรรดาศักดิ์ให้เป็น "หลวงอาวุธวิเศษ ประเทศพานิชย์" นายฮันเตอร์ถือว่ามีรัฐบาลอังกฤษหนุนหลังอยู่ จึงพยายามก่อความให้เกิดข้อพิพาทกับทางราชสำนักในรัชกาลที่สามหลายครั้ง เช่น คบคิดกันนำฝิ่นเข้ามาขายในราชอาณาจักรบ่อย ๆ และตอนปลายรัชกาลได้นำเรือกลไฟเก่าลำหนึ่งเข้ามาขาย และเรียกร้องราคาหลายพันซึ่ง เมื่อเจ้าหน้าที่เห็นว่าแพงไม่ยอมซื้อ นายฮันเตอร์ก็นำเรือไปผูกไว้หน้าพระตำหนักหน้า ถ้าไม่ทรงโปรดชำระเงินตามที่เรียกร้อง ก็จะไปฟ้องรัฐบาลอังกฤษให้ส่งเรือรบมาเจรจาแทนตัวเขา รัชกาลที่สามจึงทรงโปรดให้ขับไล่ออกไปเสียนอกราชอาณาจักร³ ในแผ่นดินสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บุตรนายฮันเตอร์จึงได้กลับเข้ามาทำราชการในตำแหน่งเลขานุการของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหม และถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. 2408 ที่บ้านกุฎจีน ฮันเตอร์

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, อ้างจาก ปลายเลกัวส์ 2506, หน้า 83 และ 112.

² นายมอร์แกน เป็นพ่อค้าคนหนึ่งที่ผู้ว่าราชการเมืองปีนังส่งเข้ามาค้าขายในปี ค.ศ. 1820 และได้ใช้ให้สืบเรื่องราวของราชสำนักสยาม ดูรายละเอียดใน ชจร สุขพานิช ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก หน้า 129.

³ ชจร สุขพานิช, ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก, หน้า 131.

ปีที่ 14 ในแผ่นดินพระเจ้าอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹

2. ทุนนิยมโลกกับประเทศไทย

ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม เป็นระบบการผลิตเพื่อขายสิ่งทีผลิตขึ้นมาทุกอย่าง ได้ถูกทำให้เป็นสินค้าที่ไม่ได้มีแต่มูลค่าใช้สอยเท่านั้น หากแต่มีมูลค่าแลกเปลี่ยนด้วย ในระบบการผลิตแบบนี้ ผู้ทำงานได้ถูกแยกออกจากการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต (โรงงาน เครื่องจักร ทุน) และกำลังแรงงานของผู้ทำงานเอง ได้ถูกทำให้กลายเป็นสินค้าไป ด้วย คือผู้ทำงานขายกำลังแรงงานเป็นชั่วโมง วัน เดือน หรือวัดตามผลงานของตนเอง การที่ผู้ทำงานไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัย การผลิต (นายทุน) ทำให้เกิดการผลิตมูลค่าส่วนเกินบนพื้นฐานของการใช้แรงงานรับจ้างมูลค่าส่วนเกินที่เจ้าของทุนได้รับจากระบบการผลิตชนิดนี้ได้มาจากคนงานผลิตผลได้มากกว่าค่าจ้างแรงงานที่เขาได้รับ ทำให้นายทุนได้กำไร ก่อให้เกิดการสะสมทุนที่จะนำไปใช้ในการผลิตชิ้นใหม่ (Reproduction) ของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมต่อไป²

ระบบทุนนิยมมีลักษณะเป็นระบบโลก (World System) ซึ่งเรียกว่าระบบเศรษฐกิจโลก ลักษณะพิเศษของระบบเศรษฐกิจโลกก็คือเขตแดนทางเศรษฐกิจและการเมืองแตกต่างกับระบบเศรษฐกิจโลกทุนนิยม เป็นระบบที่มีการแบ่งงานทำเป็นหน่วยเดียวกัน (single division of labour) แต่หน่วยทางการเมืองของระบบนี้คือรัฐซึ่งมีความแข็งแรงแรงต่างกัน ดังนั้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงไม่ถูกจำกัดอยู่ภายในพรมแดนของรัฐ และระบบเศรษฐกิจโลกก็มิได้เกิดจากการบวกเอาประเทศทุนนิยมต่าง ๆ เข้าด้วยกัน³

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 130 - 131.

² วิทยากร เชียงกูร, การเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทภาคกลาง : ผลจากการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยม 2503 - 2523 (ไทยคดีศึกษา, 2525), หน้า 1.

³ สุธี ประศาสน์เศรษฐ, "แนวโน้มสำคัญในระบบเศรษฐกิจโลกปัจจุบัน" เอกสารโรเนียวประกอบการบรรยายวิชาวิวัฒนาการเศรษฐกิจ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 1 - 2.

การเกิดขึ้นของทุนนิยมครั้งแรกเกิดขึ้นในยุโรปตะวันตก และพัฒนามาเรื่อย ๆ จนเป็นระบบทุนนิยมโลก ดังจะกล่าวไว้ในหัวข้อต่อไป

2.1 กำเนิดทุนนิยมในยุโรปและการส่งทุนออกต่างประเทศ

2.1.1 กำเนิดทุนนิยมในยุโรป ในสังคมศักดินายุโรปสมัยกลาง ยุคต้น การเคลื่อนย้ายทรัพยากรนอกจากการส่งส่วยและรายได้ของเจ้าที่ดินแล้ว การเคลื่อนย้ายทรัพยากรอื่น เกือบจะไม่มี ชีวิตเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์กับที่ดิน เป็นเศรษฐกิจที่มีศูนย์กลางที่หมู่บ้านที่เรียกว่า "manor" ไม่มีเมือง¹

อย่างไรก็ตาม ในช่วงตั้งแต่ศตวรรษที่ 11 และที่ 12 เป็นต้นไป เริ่มเกิดมีเมืองขึ้นในสมัยกลางและสมัยใหม่ต่อเนื่องมา มีกำเนิดจากเมืองข้างนอกของเมืองเดิม หรือจากเมืองข้างนอกป้อมปราการเดิม

การรวมตัวของพ่อค้าในจุดที่เหมาะสมในเขตเมือง ทำให้เกิดการรวมตัวของพวกช่างฝีมือในที่นี้ด้วย และการกระจุกตัวทางอุตสาหกรรมได้เกิดขึ้นแก่แก่อ ๆ กับการกระจุกตัวทางการค้า ในศตวรรษที่ 14 - 15 การค้าได้เจริญแพร่หลายไปทั่วยุโรป และเมืองก็เกิดขึ้นในอ้อมกอดของมัน² และในศตวรรษที่ 15 นี้มีการขยายการผลิตอย่างรวดเร็ว ทำให้มีการใช้เศรษฐกิจเงินตราอย่างแพร่หลาย³ บริษัทการค้าใหญ่ได้ปรากฏขึ้น บริษัทที่ใหญ่ที่สุดเป็นของพวกเมดิชี ซึ่งมีอิทธิพลทางการเงินในศตวรรษที่ 15 อย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนมีการพัฒนาระบบธนาคารแบบสมัยใหม่ ธนาคารแรกนั้นอาจถือเป็นธนาคารตามแบบสมัยใหม่ คือ ธนาคาร คาซา ดี เอส จอจิโร ที่เจนัว ส่วนธนาคารอื่น ๆ เช่น ธนาคารเซนต์รูรี โอนี ที่เจนัว ธนาคารโรรันโซ ที่เวนิส และเมดิชี

¹ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ. 2398 - 2453), พิมพ์ครั้งที่ 2, (สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ กรุงเทพมหานคร, 2524), หน้า 12 - 13.

² อังรี บีแรน, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมยุโรปสมัยกลาง ถิครทิพย์ นาดสุภา และคณะ แปล (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524), หน้า 155.

³ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุน..., หน้า 16.

ฟลอเรนซ์ ซึ่งธนาคาร เหล่านี้ทำให้งูธุรกิจการ เงินและการค้า¹

แต่ปลายศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา แรงงานรับจ้างปรากฏเด่นชัดขึ้นเมื่อโรงงานที่ลดกรรมทอผ้าขนสัตว์ที่แพลนเคอร์ในเนเธอร์แลนด์ขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว เจ้าของที่ดินต้องการแปลงไร่นาของตนเป็นทุ่งเลี้ยงสัตว์ เพื่อหวังความมั่งคั่ง ชาวนาถูกไล่ที่ และสูญเสียปัจจัยการผลิตที่เคยถือครองไป กลายเป็นแรงงานอิสระ²

ในระหว่างศตวรรษที่ 15 ถึงต้นศตวรรษที่ 18 ถึงแม้การใช้เครื่องจักรก็ตาม แต่ในการพัฒนาเครื่องมือทางการผลิตได้ก้าวหน้ามากแล้ว ระบบโรงงานได้ขยายตัวอย่างกว้างขวาง เกิดความชำนาญของการผลิตเฉพาะอย่าง ความสัมพันธ์ทางการผลิตทุนนิยมได้เกิดขึ้นภายในสังคมเก่าซึ่งเป็นสังคมศักดินาและชนชั้นศักดินาก็ไม่ยอมถอนตัวจากเวทีประวัติศาสตร์ ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นจึงเกิดขึ้นโดยเฉพาะในยุโรปตะวันตก ในอังกฤษได้มีการโค่นล้มชนชั้นศักดินามาแต่ พ.ศ. 2183 ในสมัยพระเจ้าชาร์ลที่ 1 แห่งราชวงศ์สจวร์ต แต่พระเจ้าชาร์ลที่ 2 ได้ตั้งราชวงศ์ขึ้นใหม่ จนอังกฤษต้องอัญเชิญพระเจ้าวิลเลียมที่ 2 จากฮอลแลนด์ มาช่วยในการโค่นล้มราชวงศ์สจวร์ต ครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2231 (ค.ศ. 1688) ระบบทุนนิยมจึงเริ่มมีเสถียรภาพมั่นคงขึ้น³

ในปี ค.ศ. 1785 อังกฤษได้ค้นพบวิธีประดิษฐ์เครื่องจักรทอผ้า และในปี ค.ศ. 1828 ได้ค้นพบวิธีการประดิษฐ์เครื่อง spinning⁴ อัตโนมัติขึ้น ตั้งแต่นั้นมาการคิดค้นประดิษฐ์เครื่องจักรเพื่อการผลิตทางอุตสาหกรรมประเภทอื่น ๆ ก็นับวันทวีจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว ได้เปลี่ยนโฉมหน้าทุนนิยมเบื้องต้นเป็นการผลิตขนาดใหญ่

¹ อังรี บีแรน, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคม..., หน้า 156.

² สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุน..., หน้า 17.

³ สิริ ผาสุข, พัฒนาการทุนนิยมของไทย (กรุงเทพมหานคร : วิจัยการพิมพ์, 2522), หน้า 10.

⁴ spinning คือ เครื่องปั่นฝ้ายที่รวมกระสวยและเครื่องปั่นเข้าด้วยกัน

จึงถือได้ว่าในระยะต้นศตวรรษที่ 18 อังกฤษครองความเป็นผู้นำในการปฏิวัติอุตสาหกรรม และกลายเป็นศูนย์กลางของทุนนิยมในยุโรป¹ ประเทศอื่น ๆ ในยุโรปได้พัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศ เช่น เดียวกัน หลัง เปลี่ยนแปลงในอังกฤษ อาทิ เยอรมัน ฝรั่งเศส เนเธอร์แลนด์

การปฏิวัติอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นในประเทศต่าง ๆ ได้มีส่วนในการขยายความเจริญภายในประเทศ การดำเนินธุรกิจภายใต้ระบบเศรษฐกิจเสรีในประเทศ ทำให้บริษัทธุรกิจต่าง ๆ ไม่ว่าจะกิจการหอผ้า โลหะหนัก ถ่านหิน ฯลฯ ต่างก็แข่งขันกัน ขนาดของธุรกิจก็เติบโตขึ้นจากบริษัทขนาดเล็กสู่บริษัทขนาดใหญ่ และบริษัทที่ดำเนินกิจการเดียวกันก็ขยายไปทำงานหลายอย่าง นอกจากนี้บริษัทต่าง ๆ ได้ขยายธุรกิจครอบคลุมหลายสาขา ตั้งแต่การอุตสาหกรรม การเงิน การธนาคาร และการค้า²

2.1.2 การลงทุนออกนอกต่างประเทศ ผลจากการประยุกต์เทคโนโลยีเข้ากับกระบวนการผลิต ทำให้อำนาจทางเศรษฐกิจในยุโรปได้เปลี่ยนจากบริษัทขนาดเล็กจำนวนมาก ซึ่งแข่งขันกันไปสู่บริษัทขนาดใหญ่ เมื่อบริษัทเติบโตมากขึ้น การแข่งขันเพื่อการอยู่รอดและเติบโตจึงเป็นพฤติกรรมประจำของบริษัทขนาดใหญ่ ขณะที่การแข่งขันในประเทศเหลือน้อยลง บริษัทขนาดใหญ่เหล่านี้จำเป็นต้องขยายการลงทุนไปสู่ต่างประเทศ โดยเฉพาะในกลุ่มประเทศโลกที่สาม อันได้แก่ทวีปเอเชีย แอฟริกา และอเมริกาใต้ ซึ่งมีแรงงานเหลือเฟือ และค่าจ้างถูกตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติและวัตถุดิบที่อุดมสมบูรณ์³

ในการลงทุนและขยายการค้ากับกลุ่มประเทศโลกที่สาม กลุ่มประเทศศูนย์กลางทุนนิยมโลกสามารถใช้อำนาจทางการเมืองและการทหาร จัดตั้งรัฐอาณานิคมขึ้น

¹ศิริ ผาสุข, พัฒนาการทุนนิยมของไทย, หน้า 12.

²สุธี ประศาสน์เสรีรัฐ, "การขยายตัวของทุนนิยมระดับโลกและผลกระทบต่อโลกที่สาม," เอกสารโรเนียวประกอบคำบรรยายวิชาวิวัฒนาการเศรษฐกิจ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525 หน้า 1.

³เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

มากมาย อีกทั้งสามารถบังคับและชักจูงให้ประเทศกำลังอาณานิคมยอมรับหลักการค้าเสรี และการแบ่งงานกันทำระหว่างประเทศ โดยผู้ชนะที่ฝ่ายแรกเป็นผู้ผลิตสินค้าชั้นปฐม เช่นแร่ธาตุวัตถุดิบต่าง ๆ เพื่อไปแลกเปลี่ยนสำเร็จรูปที่ผลิตโดยฝ่ายหลัง¹ และกลุ่มประเทศอาณานิคมก็เป็นเป้าหมายแรกที่ประเทศทุนนิยมนำเงินมาลงทุน

การขยายทุนไปยังต่างประเทศนำโดยอังกฤษ ซึ่งเริ่มมีการขยายทุนตั้งแต่วรรษาปี ค.ศ. 1850 อังกฤษลงทุนไปลงทุนในต่างประเทศมากถึง 230 ล้านปอนด์ และขยายเป็น 1,200 ล้านปอนด์ ในปี ค.ศ. 1876 4,000 ล้านปอนด์ ในปี ค.ศ. 1914²

เงินลงทุนของอังกฤษเฉพาะรัฐมลายูมีไม่น้อยกว่า 1 ล้านปอนด์ ซึ่งดูเหมือนเป็นจำนวนน้อยนิดเมื่อเทียบกับการลงทุนโพ้นทะเลของอังกฤษทั้งหมด 785 ล้านปอนด์ ในปี ค.ศ. 1874³

การส่งทุนออกต่างประเทศขยายอย่างรวดเร็วทั่วโลกตั้งแต่วรรษา ค.ศ. 1870 เป็นต้นมา เนื่องจากประเทศต่าง ๆ ในยุโรปและอเมริกาได้ปฏิวัติอุตสาหกรรมของตนเป็นผลสำเร็จ และขยายการลงทุนโดยจัดตั้งสาขาธนาคารทั่วโลกซึ่งเริ่มขึ้นราวปี ค.ศ. 1903 เป็นต้นมา โดยอังกฤษมีธนาคารในต่างประเทศถึง 50 แห่ง พร้อมสาขา 2,297 สาขา ในปี ค.ศ. 1919 เพิ่มเป็น 72 แห่ง มีสาขา 5,449 สาขา ฝรั่งเศสมีธนาคาร 20 แห่ง และสาขา 136 แห่ง เนเธอร์แลนด์มี 16 แห่ง สาขา 68 สาขา และเยอรมันมี 13 แห่ง 70 สาขา⁴

จนถึงต้นศตวรรษที่ 20 นั้น การลงทุนของสามประเทศทุนนิยม คือ อังกฤษ ฝรั่งเศสและเยอรมัน โดยอังกฤษจะลงทุนในอาณานิคมเป็นส่วนใหญ่ อาทิ ใน แคนาดา

¹ สู่ธี ประศาสน์ เศรษฐ, "ต้นกำเนิดทางเศรษฐกิจการเมืองในการขยายตัวของบริษัทข้ามชาติ," บริษัทข้ามชาติโฉมหน้าใหม่จักรวรรดินิยม, ชมรมโรงงานเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2523 หน้า 103 - 104.

² สู่ธี ประศาสน์ เศรษฐ, "การขยายตัวของทุนนิยมระดับโลก...", หน้า 7.

³ สิริ ผาสุข, พัฒนาการทุนนิยมของไทย, หน้า 37.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

รองลงมาได้แก่เอเชีย แอฟริกาและออสเตรเลีย ในปี ค.ศ. 1910 อังกฤษลงทุนถึง 70 ล้านมาร์ค ส่วนเยอรมันและฝรั่งเศสลงทุนราวประเทศละ 35 พันล้านมาร์ค ฝรั่งเศสสนับสนุนส่วนใหญ่ลงทุนในยุโรปโดยเฉพาะในรัสเซีย สำหรับเยอรมันลงทุนในยุโรปและอเมริกา¹

รูปแบบของการลงทุนระยะแรกนี้ส่วนใหญ่จะเป็นเงินกู้เอกชนหรือรัฐบาลกั ยังไม่มีการลงทุนในกิจการอุตสาหกรรม² การลงทุนในระยะแรกของอังกฤษเป็นการลงทุนในกิจการรถไฟ กิจการสาธารณูปโภค เขื่อนเขื่อน และการทำงานขนาดใหญ่³

2.2 การขยายตัวของทุนนิยมโลกและผลกระทบต่อประเทศไทย

การปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรประหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 18 มีผลให้การค้าและอุตสาหกรรมเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็วถึงกล่าวมาแล้ว ทำให้เกิดความจำเป็นในการเปิดตลาดการค้าให้กว้างขึ้นด้วยการระบายนทุนไปยังประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศแถบเอเชียอาคเนย์⁴ หลังจากปี ค.ศ. 1870 ประเทศอุตสาหกรรมประสบผลสำเร็จในการนำเอาเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตได้เพิ่มขึ้นได้เกิดอุตสาหกรรมใหม่ ๆ ขึ้นหลายอย่าง เช่น อุตสาหกรรมเหล็กกล้า เครื่องมือกล ผลิตภัณฑ์ไฟฟ้า และวิศวกรรม และการผลิตน้ำมันปิโตรเลียม เป็นต้น⁵

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

² เรื่องเดียวกัน.

³ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "การขยายตัวของทุนนิยมระดับโลก...", หน้า 7.

⁴ ลักขมี รัตตสัมพันธ์, "จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีกับการดำเนินธุรกิจของท่านระหว่าง พ.ศ. 2428 - 2474," วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523 หน้า 38.

⁵ สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "การขยายตัวของทุนนิยมระดับโลก...", หน้า 1.

ประเทศผู้นำทางอุตสาหกรรมทั้งหลายต่างมุ่งแข่งขันกัน หาช่องทางการลงทุนต่างประเทศ ทำให้เกิดการแทรกแซงในประเทศโลกที่สาม ทั้งทางการเมืองและการทหาร เพื่อบังคับเอาสิทธิพิเศษทางการค้า ตลอดจนขจัดอุปสรรคต่อการค้าและการลงทุนที่อยู่ก่อนแล้ว ในกรณีนี้ประเทศใดอ่อนแอกว่า ประเทศอุตสาหกรรมก็จะยึดครองเป็นอาณานิคม ประเทศผู้นำทุนนิยมได้เข้าแย่งชิงดินแดนในโลกที่สามอย่างคึกคักในสองทศวรรษสุดท้ายของศตวรรษที่ 19 การยึดครองในยุคนี้มีลักษณะพิเศษคือมีการลงทุนออกมาแสวงหากำไรในอาณานิคม มีการลงทุนทำเหมืองแร่ ทำไร่ขนาดใหญ่ และการคมนาคมขนส่ง¹

แรงผลักดันให้รัฐบาลของประเทศอุตสาหกรรมเข้ายึดครองดินแดนในทวีปแอฟริกา เอเชีย และโลกที่สามอื่น ๆ มาจากกลุ่มบริษัทขนาดใหญ่และกลุ่มการเงิน การธนาคาร บริษัทเหล่านี้ได้เข้ามาดำเนินธุรกิจในโลกที่สามอยู่ก่อน ได้บีบบังคับให้หัวหน้าเผ่า เจ้าผู้ครองเมืองต่าง ๆ ขอมยกอธิปไตยเหนือดินแดนบางเขตให้แก่บริษัท ซึ่งการกระทำนั้นนำไปสู่การครอบครองดินแดนของประเทศนั้นทั้งหมดเป็นอาณานิคม ในเวลาต่อมา เช่นในไนยาซาแลนด์ แอฟริกาใต้ (อังกฤษ) แอฟริกาตะวันตก (เยอรมัน) ในจีเรีย ดองโก และบอร์เนียวเหนือของอังกฤษ ฯลฯ² มูลเหตุสำคัญของกรณีที่ประเทศอุตสาหกรรมเข้ายึดครองดินแดนส่วนต่าง ๆ ในโลกที่สามโดยเฉพาะในช่วง 25 ปี สุดท้ายของศตวรรษที่ 19 ก็คือการแก่งแย่งกันหาตลาดสินค้าอุตสาหกรรมที่ผลิตได้ล้นเหลือจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม การเข้าครอบครองแหล่งผลิตวัตถุดิบและอาหาร ตลอดจนควบคุมแหล่งลงทุนในต่างประเทศ โดยกลุ่มบริษัทขนาดใหญ่และรัฐบาลของประเทศนั้น ๆ ร่วมมือกันอย่างแข็งขันในการแสวงหาอาณานิคมในยุคนี้³

เมื่อประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลายได้เข้ายึดอาณานิคมในส่วนต่าง ๆ ทั่วโลกนั้น เพื่อให้ประเทศต่าง ๆ กลายเป็นตลาดสินค้า แหล่งวัตถุดิบและแหล่งลงทุนในระบบทุนนิยม

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

และให้สามารถรับใช้การขยายตัวของระบบทุนนิยมไปทั่วโลกได้ ประเทศอุตสาหกรรมได้ปรับโครงสร้างระบบเศรษฐกิจและสังคมของโลกที่สาม โดยใช้อำนาจรัฐที่มีเหนืออาณานิคมบังคับให้อาณานิคมหรือประเทศเอกราช เช่น ไทยเปิดทำการค้าเสรี¹

ประเทศไทยถึงแม้ว่าจะไม่ได้ตกเป็นอาณานิคมของตะวันตก แต่หาได้รื้อถอนจากอำนาจการบีบบังคับจากประเทศตะวันตกไม่ ในขณะที่ก่อนปี พ.ศ. 2398 อังกฤษซึ่งเป็นประเทศที่เข้มแข็งที่สุดในแถบเอเชียอาคเนย์² ได้เข้ามาสัมพันธ์ทางการค้ากับไทยในรูปบริษัทผูกขาดนานมาแล้ว ภายใต้ชื่อบริษัทยินเดียตะวันออกของอังกฤษ ภายหลังบริษัทนี้ได้ถูกยกเลิกไปจากการถอนสิทธิผูกขาดโดยรัฐสภาอังกฤษ ในปี พ.ศ. 2377 โฉมหน้าการค้าระหว่างไทยกับอังกฤษก็เปลี่ยนแปลงไปเป็นการค้ากับบริษัทหลายบริษัท ประกอบกับการพุ่งขึ้นสู่ความเป็นผู้นำในการปฏิวัติอุตสาหกรรม การค้าระหว่างไทยกับอังกฤษจึงพุ่งสูงขึ้นอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน โดยเฉพาะหลังสนธิสัญญาบาวริง

ผลกระทบต่อประเทศไทย

การขยายตัวของตะวันตกโดยการเข้ายึดดินแดนในแถบเอเชียอาคเนย์ เป็นอาณานิคมไม่ว่าจะเป็นอังกฤษหรือฝรั่งเศส มีผลโดยตรงต่อการเปลี่ยนแปลงต่างประเทศของไทยต่อชาติมหาอำนาจตะวันตก ดังที่ เวลา กล่าวว่า "สงครามที่เกิดขึ้นในประเทศพม่าระหว่างปี พ.ศ. 2367 - 2369 เป็นปัจจัยประการแรกที่ทำให้สัมพันธภาพระหว่างประเทศสยามและประเทศตะวันตกเริ่มเปลี่ยนแปลง การสงครามครั้งนั้นมีผลอย่างลึกซึ้งต่อความคิดเห็นทางการเมืองของชนชาวไทย ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อพม่าซึ่งไทยถือว่าเป็นผู้ไม่มีใครจะเอาชนะได้ต้องพ่ายแพ้แก่อังกฤษเลย เป็นผลให้ความเกรงกลัวอำนาจราชศักดิ์ของอังกฤษเกิดขึ้นในประเทศสยาม"³

จากการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศของไทยต่อตะวันตกนี้เอง ใ้ผู้นำไปสู่การยอมทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ. 2398 ซึ่งสนธิสัญญาดังกล่าวประกอบด้วยการ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

² พิสิฐ เจริญวงศ์, "ฝรั่งมองไทย," (เอกสารโรเนียว), หน้า 6.

³ วอลเตอร์ เอฟ. เวลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า, หน้า 239.

แผ่นดิน 12 ข้อ กฎหมาย 6 ข้อ พิกัดสินค้า 3 ข้อ รวมทั้งสิ้น 21 ข้อ¹ สนธิสัญญาฉบับนี้ทำให้ระบบการค้าผูกขาดต้องยกเลิกโดยเด็ดขาด เปลี่ยนเป็นการค้าแบบเสรี ยกเลิกค่าธรรมเนียมปากเรือเป็นเก็บภาษีศุลกากรจากสินค้าในอัตราร้อยละ 3²

เนื่องจากเป้าหมายสำคัญของสนธิสัญญาบาวริง ต้องการทำให้ไทยเป็นตลาดสินค้า เป็นแหล่งวัตถุดิบและการลงทุนของประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง (Central Capitalism) เพื่อที่จะขยายกระบวนการสะสมทุนออกไปในระดับโลก จึงทำให้เศรษฐกิจไทยในช่วงหลังสนธิสัญญาบาวริงเป็นต้นมา ได้ถูกรวบเข้าอยู่ในกระบวนการขยายตัวของทุนนิยมระดับโลก โดยยอมรับหลักการแบ่งงานทำระหว่างประเทศแบบอาณานิคม (Colonial international division of labour) ึ่งเท่ากับนำระบบเศรษฐกิจเข้าไปผูกพันกับระบบเศรษฐกิจโลกอย่างแนบแน่น⁴

ประเทศไทยทำหน้าที่ผลิตเฉพาะอย่างในด้านสินค้าขั้นปฐมและวัตถุดิบเพื่อส่งออก เช่น ข้าว ฝ้าย ไม้สัก เป็นการแลกเปลี่ยนกับสินค้าสำเร็จรูปจากตะวันตก การผลิตแบบเลี้ยงตัวเองค่อย ๆ ล่มลง เมื่อการผลิตเฉพาะอย่างขยายตัวมากขึ้น โดยเฉพาะหัตถกรรมพื้นบ้านต้องพังทลายลง เพราะการไหลบ่าเข้ามาของสินค้าจากประเทศศูนย์กลางทุนนิยม (โดยเฉพาะอังกฤษ)⁵

¹ ลักขมี รัตตสัมพันธ์, "จอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีกับการดำเนินธุรกิจ...", หน้า 38.

² อัญชลี สุস্যัตน์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่...", หน้า 162.

³ สุธี ประศาสน์เศรษฐ, "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทยในรอบ 200 ปี," (เอกสารโรเนียว) หน้า 4 - 5.

⁴ อัญชลี สุস্যัตน์, อ้างจาก ชาเวียห์ เกษตรศิริ คำบรรยายพื้นฐานวิชาประวัติศาสตร์กรุงเทพ. คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521 หน้า 7.

⁵ สุธี ประศาสน์เศรษฐ, "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย...", หน้า 5.

เมื่อประเทศไทยเปิดการค้าเสรีจึงทำให้ต้องผูกพันทางการค้ากับประเทศทุนนิยมอื่น ๆ อีกหลายประเทศหลังจากการทำสนธิสัญญาบาวริง และไทยจำเป็นต้องทำสัญญาทำนองเดียวกันนี้กับประเทศตะวันตกอื่น ๆ¹ อีกหลายประเทศ

ลักษณะเด่นของการผลิตในช่วงนี้คือ การผลิตเพื่อการค้า และเป็นการผลิตสินค้าขั้นปฐมเพื่อส่งออกแลกเปลี่ยนกับสินค้าสำเร็จรูปเพื่อการบริโภค ซึ่งเริ่มเห็นได้ชัดในรัชกาลที่สี่ คือ การผลิตข้าว จากการทำรัฐบาลมีนโยบายผลิตข้าวเพื่อการส่งออก ทำให้ข้าวมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจไทย ดังปรากฏว่า หลังจากปี พ.ศ. 2398 ถึง 2409 การส่งข้าวออกขยายจากปีละ 1 ล้านหาบ เป็น ๒ ล้านหาบ² การผลิตที่สำคัญของไทยซึ่งมีมาก่อนการทำสัญญาบาวริง คือ การผลิตน้ำตาล การส่งน้ำตาลดำเนินไปกระทั่งปี ค.ศ. 1880 ก็ไม่สามารถทำได้อีกต่อไป และไทยกลับต้องซื้อน้ำตาลจากต่างประเทศ (ชาว) หลังจากนั้น³

การขยายตัวของทุนนิยมในประเทศไทย ได้ทำให้การค้าขยายภายในประเทศขยายตัวกว้างขวางมาก เมื่อการผลิตสินค้าภายในประเทศมีความสัมพันธ์กับการค้าต่างประเทศ ทำให้เกิดอาชีพใหม่คืออาชีพ "พ่อค้าคนกลาง" ซึ่งทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างชาวบ้านในไร่นาซึ่งเป็นผู้ผลิตกับตลาดโลก พ่อค้าคนกลางจะนำผลผลิตจากชาวนามาขายให้บริษัทการค้าในกรุงเทพฯ ขณะเดียวกันก็นำสินค้าเข้าไปแลกเปลี่ยนกับชาวนาค้าย โดยใช้เงินเป็นสื่อกลาง วิวัฒนาการของการค้าภายในเห็นได้จากการขยายตัวของการค้าข้าวในที่ราบภาคกลาง⁴

¹ สหรัล ฝรั่งเศส ในปี 1856, เดนมาร์ก 1858, ปอร์ตุเกส 1859, เนเธอร์แลนด์ 1860, เยอรมัน 1862, นอร์เวย์ เบลเยียม สวีเดน อิตาลี 1868, ออสเตรีย-ฮังการี 1869, ญี่ปุ่น 1898, รัสเซีย 1898.

² ไพฑูรย์ สายสว่าง, ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เอกสารประกอบการสัมมนาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย ครั้งที่ 2, 7 กรกฎาคม 2522 หน้า 25.

³ สุธี ประศาสน์เศรษฐ, "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจ...", หน้า 9.

⁴ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ, "ระบบเศรษฐกิจไทย ค.ศ. 1851 - 1910" ใน วิวัฒนาการทุนนิยมไทย, หน้า 15.

หลังสนธิสัญญาบาวริง นอกจากเกิดหอการค้ากลาง ซึ่งมีทั้ง หอค้าเงิน หอค้า
 แขนงแล้ว ยังมีชาวยุโรปได้เข้ามาตั้งบริษัท ห้างร้านขายของต่าง ๆ ที่นำมาจากยุโรป
 และเนื่องจากข้อจำกัดทางด้านภาษาเข้าที่ต่ำมาก เป็นผลทำให้สินค้าที่เป็นผลผลิตจาก
 อุตสาหกรรมในตะวันตกและอาณานิคมของตะวันตก ได้ล้นไหลเข้ามาภายในประเทศ
 สินค้าประเภทแรกที่เข้ามาที่ตลาดสินค้าไทย ได้แก่ ผ้าฝ้าย จากลอนดอนและอินเดีย
 การค้ากับต่างประเทศ โดยขยายตัวอย่างกว้างขวางจนมีผลทำให้เกิดการใช้เงินแลกเปลี่ยน
 อย่างแพร่หลาย ระบบเศรษฐกิจไทยได้เปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ (Subsis-
 tance Economy) มาเป็นระบบเพื่อตลาด (Market Economy) ขณะเดียวกัน
 การที่ประเทศหันมาผลิตสินค้าเกษตรกรรม เพื่อสนองอุปสงค์ (demand) จากประเทศ
 ตะวันตกและอาณานิคม โดยละทิ้งระบบอุตสาหกรรมพื้นบ้าน อันได้แก่ การทอผ้า และ
 อุตสาหกรรมน้ำตาล โดยหันมาซื้อผ้าสำเร็จรูปที่นำเข้าโดยบริษัทต่างชาติ และสินค้า
 อุปโภคบริโภคอื่น ๆ ในเวลาถัดมา ทำให้ระบบเศรษฐกิจไทย เป็นระบบเศรษฐกิจแบบ
 พึ่งพิงต่างประเทศ (Dependent Economy) นั่นคือ ระบบเศรษฐกิจไทยจะขึ้นอยู่กับ
 ผลิตสินค้าอยู่ 3 - 4 ประเภท ในขณะเดียวกัน การที่ 70 - 80 % ของสินค้าดังกล่าว
 ถูกขายให้ชาวอังกฤษและอาณานิคม โดยผ่านบริษัทการค้าของอังกฤษ ในขณะเดียวกัน
 ต้องส่งสินค้าเข้าจากอังกฤษและอาณานิคมไม่ต่ำกว่า 70 % ทำให้อังกฤษมีอิทธิพลครอบ
 งำการค้าของไทย องค์การที่ทำหน้าที่ค้ำค้ำขายในไทยอันเปรียบเสมือนตัวแทนของ
 จักรวรรดินิยม ได้แก่ บริษัท ห้างร้าน ของชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะอังกฤษนั่นเอง
 ดังนั้นภายหลังสนธิสัญญาบาวริงแล้ว จึงเห็นได้ว่า บริษัทชนชาติอังกฤษเป็นบริษัทที่มีจำ
 นวนสูงสุดที่เข้ามาประกอบธุรกิจค้าขายในไทย บริษัทเหล่านี้เข้ามาทำหน้าที่เป็นผู้ส่ง
 เข้า - ส่งออก และขยายตัวทางการค้าไปยังหน่วยธุรกิจอื่น ๆ เช่น กิจการโรงสี
 โรงเลื่อย เหมืองแร่ ป่าไม้ ตัวแทนการค้า การเดินเรือ การประกันภัย และอื่น ๆ

บริษัทการค้าของชาวตะวันตกได้ขยายตัวเติบโตขึ้นในเศรษฐกิจไทยและพัฒนา
 เรื่อยมา สร้างผลกำไรมหาศาลแก่กิจการ จากการเข้าผูกขาดการค้าและแหล่งทรัพยากร
 ในไทย ผลกำไรที่เกิดขึ้นนี้ส่วนหนึ่งได้ถูกส่งกลับคืนเมืองแม่เพื่อสร้างความเติบโตแก่
 อุตสาหกรรมเมืองแม่ อีกด้านหนึ่งนำมาใช้ในกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อเพิ่มอัตรากำไร
 ยิ่งขึ้น ด้วยการควบคุมตลาดได้เกือบจะทั้งหมด จึงไม่น่าแปลกเลยที่บริษัท
 เหล่านี้ได้เติบโตอย่างรวดเร็ว ด้วยการผูกขาดส่วนเกินจากค่าใช้จ่ายในสินค้าบริโภค

กระบวนการเติบโตของบริษัทต่างชาติ เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องยาวนานนับตั้งแต่มีการตั้งบริษัท ห้างร้าน ขึ้นในประเทศไทย บริษัทตะวันตกได้ใช้กลไกทุกอย่างเพื่อสร้างความเติบโตแก่บริษัท และสามารถครอบงำทาง เศรษฐกิจสังคมไทยไว้เกือบทุกด้าน ฉะนั้นถึงแม้ว่าประเทศไทยจะมีโลกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก แต่ประเทศไทยก็มีสถานการณ์ที่ไม่แตกต่างจากอาณานิคมอื่นเท่าไรนัก ดังจะกล่าวต่อไปในบทที่ 2.